

УДК 347.422

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.7>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Кочина Олександра Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права та процесу
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Болдирева Вікторія Михайлівна,

доцент МКА, викладач кафедри гуманітарної
та фундаментальної підготовки
Чернігівського інституту імені Героїв Крут
Міжрегіональної Академії управління персоналом

Стаття присвячена дослідженню впливу воєнного стану на суб'єктів цивільних правовідносин. Вибір такої теми був зумовлений введенням 24 лютого 2022 року в Україні воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України.

Встановлено, що поняття «форс-мажор», «форс-мажорні обставини», «непереборна сила», «обставини непереборної сили» є тотожними і вживаються в українському законодавстві як синоніми. Обставинами невідворотної сили є надзвичайні та невідворотні обставини, які зумовлюють неможливість виконання цивільно-правових зобов'язань. Мають місце тоді, коли особа не могла їх передбачити або передбачила, але не могла їх відвернути.

Погоджуємося з науковцями, які позитивно оцінюють прагнення українського законодавця закріпити хоча б орієнтовний перелік життєвих обставин, що можуть визнаватися непереборною силою, та обставин, які такими не вважаються.

У зв'язку з введенням на території України воєнного стану Торгово-промислова палата України спростила процедуру засвідчення форс-мажорних обставин, та 28 лютого 2022 року прийняла рішення, яким підтвердила, що військові дії є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для всіх суб'єктів господарювання та/або фізичних осіб по договору.

Зазначено, що 15 березня 2022 року Цивільний кодекс України був доповнений 18 і 19 пунктами розділу «Прикінцеві та перехідні положення», які передбачають порядок звільнення від відповідальності за прострочення виконання грошового зобов'язання та спеціальний порядок обчислення строків та термінів на період воєнного, надзвичайного стану. Закріплення зазначених положень є важливим кроком для захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Як висновок вказується, що головним наслідком введення воєнного стану в Україні для суб'єктів цивільних правовідносин є те, що на час його дії вони можуть призупинити виконання своїх зобов'язань у зв'язку з неможливістю їх виконання без застосування до них цивільно-правової відповідальності. Для грошових зобов'язань таке правило продовжує діяти ще протягом тридцятиденного строку з дня припинення воєнного стану. Крім того, більшість строків, передбачених ЦК України, продовжують свою дію на строк, протягом якого тривав воєнний стан.

Ключові слова: воєнний стан, форс-мажор, непереборна сила, надзвичайні та невідворотні обставини, звільнення від відповідальності.

Oleksandra Kochyna, Viktoria Boldyreva. The influence of martial law on civil legal relations

The article is devoted to the study of the impact of martial law on the subjects of civil law. The choice of this topic was due to the imposition of martial law in Ukraine on February 24, 2022 in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

It is established that the terms "force majeure", "force majeure", "force majeure", "force majeure circumstances" are identical and are used in Ukrainian law as synonyms. Circumstances of unavoidable force are extraordinary and unavoidable circumstances that make it impossible to fulfill civil obligations. They occur when a person could not foresee them or foresaw them, but could not turn them away.

We agree with scholars who positively assess the desire of the Ukrainian legislator to establish at least an indicative list of life circumstances that can be considered force majeure and circumstances that are not considered as such.

In connection with the imposition of martial law on the territory of Ukraine, the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine simplified the procedure for certifying force majeure and on February 28, 2022 adopted a decision confirming that hostilities are extraordinary, unavoidable and objective circumstances for all subjects. business entities and/or individuals under the contract.

It is noted that on March 15, 2022 the Civil Code of Ukraine was supplemented by paragraphs 18 and 19 of the section "Final and Transitional Provisions", which provide for exemption from liability for late payment and special procedure for calculating terms and terms for martial law. The consolidation of these provisions is an important step to protect the rights and interests of participants in civil relations.

In conclusion, it is stated that the main consequence of the imposition of martial law in Ukraine for the subjects of civil law is that for the duration of its validity they may suspend the fulfillment of their obligations due to the impossibility of their fulfillment without the application of civil law, responsibility. For monetary obligations, this rule shall continue to apply for a period of thirty days from the date of termination of martial law. In addition, most of the terms provided by the Central Committee of Ukraine continue to be valid for the period during which the martial law lasted.

Key words: *martial law, force majeure, force majeure, extraordinary and unavoidable circumstances, release from liability.*

Війна, що розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року, – це щодня потрясіння, що змінюють не тільки свідомість українського народу, але й економічні і правові засади українського суспільства. Під час війни стають нагальними питання і поняття, які раніше мали лише теоретичне значення. Зокрема, це питання форс-мажорних обставин на час оголошення воєнного або надзвичайного стану, які завжди прописувались і були обов'язковим складником будь-якого договору, але сприймалися як формальне доповнення до його змісту. Так, учасники цивільних правовідносин, потерпаючи від російської навали, стикаються з унеможливленням виконання договірних зобов'язань через призупинення діяльності чи знищення майна підприємств, установ, організацій; через від'їзд українських громадян з постійних місць проживання у зв'язку із загрозою життю та здоров'ю; нестачею або смертю праців-

ників, визнання їх судом безвісно відсутніми; порушенням логістики через активні бойові дії на території України. Правознавці України, пристосовуючись до нових реалій і керуючись принципом верховенства права, захищають інтереси наших громадян в умовах ситуації, в якій опинилася вся Україна та весь світ. З огляду на обставини сьогодення дослідження впливу воєнного стану на цивільні правовідносини потребує додаткової уваги.

Питання правового регулювання форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) є досить дослідженим вітчизняними цивілістами. Одним із вагомих у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем застосування форс-мажору за цивільним законодавством України є дисертаційне дослідження О.О. Мельник на тему «Договірне застереження про форс-мажор за цивільним законодавством Укра-

їни» 2018 року. Крім того, така тематика досліджувалася такими науковцями, як І.В. Бурлака, К.В. Коцюба, О.В. Церковна, та іншими. Але питання безпосереднього впливу воєнного стану на учасників цивільних відносин є практично недослідженим, адже в 2022 році Україна вперше стикнулася з воєнними діями, які торкнулися всієї нашої країни.

Метою статті є розгляд воєнного стану як обставини непереборної сили та правових наслідків його введення для учасників цивільних правовідносин.

24 лютого 2022 року в Україні був введений воєнний стан, про що був прийнятий відповідний Указ Президента України [1]. Спочатку він був введений до 26 березня 2022 року, потім у зв'язку з продовженням збройної агресії російської федерації проти України був подовжений ще на 30 діб.

Які ж він має наслідки для цивільних правовідносин? Чи є воєнний стан обставиною непереборної сили, чи є підставою для звільнення особи, яка порушила зобов'язання, від відповідальності за його невиконання? Отже, з'ясуємо, що таке обставини непереборної сили, що вони включають та як засвідчується факт їх настання.

Так, ст. 617 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [2] передбачає можливість звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання за умови доведення, що воно відбулося в результаті випадку або непереборної сили. При цьому сутність поняття «непереборна сила» в ЦК не розкривається. Своєю чергою ч. 2 ст. 218 Господарського кодексу (далі – ГК) України [3], передбачаючи, що дії непереборної сили є підставою для звільнення від господарсько-правової відповідальності, розуміє під ними надзвичайні і невідворотні обставини. Але знову ж таки не конкретизуючи, що треба розуміти під такими обставинами.

На нашу думку, більш вдалим є визначення, надане в ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» [4]. Так, під форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) необхідно розуміти надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань,

передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами.

Дещо схоже визначення міститься в п. 3.1.1. Регламенту засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) (далі – Регламент) [5], де форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) визнаються надзвичайні та невідворотні обставини, які об'єктивно впливають на виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків за законодавчими та іншими нормативними актами, дію яких неможливо було передбачити та дія яких унеможливує їх виконання протягом певного періоду часу. Тобто можемо бачити, що в останньому визначенні з'являється така істотна ознака обставин непереборної сили, як неможливість передбачення таких надзвичайних та невідворотних обставин.

Заслугує на увагу позиція Верховного Суду з цього питання. У Постанові Судової палати у цивільних справах від 23.03.2016 р. зазначається, що «непереборною силою є надзвичайна або невідворотна зовнішня подія, що повністю звільняє від відповідальності особу, яка порушила зобов'язання, за умови, що остання не могла її передбачити або передбачила, але не могла її відвернути, і ця подія завдала збитків» [6]. Тобто якщо в попередньому визначенні йшлося лише про неможливість передбачення надзвичайних та невідворотних обставин, то судова практика виходить з того, що форс-мажор має місце і у разі, коли особа передбачала, але не могла відвернути їх настання. І це є цілком логічним і напрямку стосується ситуації, з якою ми стикнулися зараз. Із ЗМІ ми неодноразово чули про можливий початок війни з боку російської федерації, навіть називалися можливі дати її початку, але, знаючи про ймовірність настання таких подій, люди продовжували укладати цивільно-правові договори та брати участь у цивільно-правових відносинах. Тобто ми передбачали, що військова агресія може початися, але відвернути її не могли. Таким чином, обста-

вини невідвортної сили мають місце тоді, коли особа не могла їх передбачити або передбачила, але не могла їх відвернути.

Погоджуємося з О.В. Церковною, на думку якої можливість передбачення виникнення стихійних явищ здебільшого не може розцінюватися як вина. Адже, по-перше, таке передбачення має абстрактний характер, а по-друге, швидше належить до можливості настання самого стихійного явища, ніж до виникнення шкоди [7, с. 96]. І.В. Бурлака також зазначає, що непереборна сила належить до факторів спектра «винуватість/невинуватість» заподіювача, а тому непереборна сила і вина заподіювача – це поняття, що взаємно виключають одне одного [8, с. 11].

Проаналізувавши вищезазначені визначення, можемо стверджувати, що поняття «форс-мажор», «форс-мажорні обставини», «непереборна сила», «обставини непереборної сили» є тотожними і вживаються в українському законодавстві як синоніми. Тож і в нашому дослідженні будуть використовуватися для позначення одного й того ж самого правового явища.

Щодо переліку обставин, які вважаються обставинами непереборної сили, то в нормативно-правових актах відсутній єдиний підхід. Так, у ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» дається невичерпний їх перелік. Війна та інші різновиди воєнних конфліктів, включаючи їх погрозу, включені також до цього переліку.

У Регламенті форс-мажорні обставини об'єднані в три групи за причиною їх виникнення: ті, які викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом (Acts of God); ті, які викликані непередбаченими обставинами, що відбуваються незалежно від волі і бажання заявника; ті, які викликані умовами, регламентованими відповідними рішеннями та актами державних органів влади, закриттям морських проток, ембарго, заборонаю (обмеженням) експорту/імпорту тощо. Щодо воєнних дій, то вони належать до другої групи, і включають загрозу війни, збройний конфлікт або серйозну погрозу такого конфлікту, дії іноземного ворога, загальну військову мобілізацію, військові дії, оголошену та неоголошену війну тощо.

К.В. Коцюба та М.О. Конюхова розгля-

дають форс-мажорні обставини в широкому розумінні, включаючи до них усі обставини, які перешкоджають виконанню договірних зобов'язань. А тому, спираючись на ч. 3 ст. 219 ГК України, до таких обставин також відносять обставини, які передбачаються сторонами зобов'язання безпосередньо в договорі та які через надзвичайний характер цих обставин вважаються підставою для звільнення сторін договору від господарської відповідальності у разі порушення зобов'язання через такі обставини [9, с. 7].

Також п. 3.2 Регламенту передбачаються обставини, які не вважаються форс-мажорними. А саме до них належать: фінансова та економічна криза, дефолт, зростання офіційного та комерційного курсів іноземної валюти до національної валюти, недодержання/порушення своїх зобов'язань контрагентом боржника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів тощо.

Маємо погодитися з О.О. Мельник, яка позитивно оцінює прагнення українського законодавця закріпити хоча б орієнтовний перелік життєвих обставин, що можуть визнаватися непереборною силою, та обставин, які такими не вважаються [10, с. 36].

Перейдемо до з'ясування, яким чином підтвердити факт настання обставин непереборної сили. Відповідно до ч. 1 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» форс-мажорні обставини засвідчуються Торгово-промисловою палатою України та уповноваженими нею регіональними торгово-промисловими палатами шляхом видачі сертифікатів.

За загальним порядком видачі сертифікатів, який передбачений п. 6 Регламенту, форс-мажорні обставини засвідчуються за заявою зацікавленої особи по кожному окремому договору, контракту, угоді тощо.

Але у зв'язку з введенням на території України воєнного стану з 24 лютого 2022 року Торгово-промислова палата України спростила процедуру засвідчення форс-мажорних обставин, а 28 лютого 2022 року прийняла рішення, яким підтвердила, що військові дії російської федерації проти України є надзвичайними, невідвортними та об'єктивними обстави-

нами для всіх суб'єктів господарювання та/або фізичних осіб по договору [11]. Тобто цей документ є загальним для всіх, кого торкнулася ця ситуація, і не має потреби звертатися до Торгово-промислової палати чи уповноважених нею регіональних Торгово-промислових палат для отримання сертифіката по кожному договору. Таке рішення розміщене на офіційному сайті Торгово-промислової палати України у вільному доступі.

Отже, у зв'язку з офіційним визнанням Торгово-промисловою палатою України військової агресії російської федерації проти України обставиною непереборної сили суб'єкти цивільних відносин можуть припинити виконання своїх зобов'язань без застосування до них цивільно-правової відповідальності.

Але звертаємо вашу увагу, що форс-мажорні обставини не звільняють боржника від виконання свого зобов'язання загалом! Якщо обставини непереборної сили вплинули на умови та терміни виконання зобов'язання за певним договором (наприклад, постачання товару, виконання робіт, надання послуг тощо), то це означає, що боржник за договором лише звільняється від штрафних санкцій за несвоєчасне виконання умов договору на період дії вказаних обставин. Після ж закінчення дії непереборних обставин боржник має приступити знову до виконання своїх зобов'язань за договором, інакше він буде притягнутий до цивільно-правової відповідальності на загальних підставах.

Окрему увагу слід звернути на те, що 15 березня 2022 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [12], яким розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України був доповнений 18 і 19 пунктами.

Відповідно до п. 18 на період дії воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування позичальник звільняється від відповідальності за прострочення виконання грошового зобов'язання перед банком або іншим позикодавцем. Це ж правило стосується і обов'язку щодо сплати неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Цим пунктом чітко перед-

бачено, що «неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитодавцем (позикодавцем)».

Позитивним моментом є закріплення законодавцем пільгового 30-денного періоду після закінчення воєнного чи надзвичайного стану, протягом якого боржник звільняється від відповідальності за прострочення виконання грошового зобов'язання, що дає можливість покращити йому своє матеріальне становище та відновити свою платоспроможність.

За п. 19 ЦК України у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки загальної, спеціальної позовної давності та зміни їх тривалості (ст.ст. 257–259); переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362); припинення поруки (ст. 559); позовної давності, що застосовується до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681), про розірвання договору дарування (ст. 728), до вимог, які випливають із договору найму (ст. 786); строки оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293) продовжуються на строк його дії.

Закріплення зазначених положень є важливим кроком, адже під час введення воєнного стану одним із перших, що страждає, є матеріальне становище людини, тому, звичайно, виконання грошових зобов'язань іноді стає абсолютно неможливим як у зв'язку з фінансовою неспроможністю, так і з об'єктивних причин, пов'язаних з нестабільною роботою банківських чи інших фінансових установ, проблемами з Інтернетом, затримками у виплаті заробітної плати тощо.

Таким чином, воєнний стан є беззаперечною обставиною непереборної сили, яку особа не могла передбачити або передбачала, але не могла відвернути. Головним наслідком введення воєнного стану в Україні для суб'єктів цивільних правовідносин є те, що на час його дії вони можуть призупинити виконання своїх зобов'язань у зв'язку з неможливістю їх виконання без застосування до них цивільно-правової відповідальності. Для грошових

зобов'язань таке правило продовжує діяти ще протягом тридцятиденного строку з дня припинення воєнного стану. Крім того, більшість строків, передбачених ЦК України, продовжують свою дію на строк, протягом якого тривав воєнний стан.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 35.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
4. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 2 грудня 1997 року № 671/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 52.
5. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затверджений рішенням президії ТПП України від 15.07.2014 № 40(3). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text>.
6. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 березня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56786341>.
7. Церковна О.В. Особливості випадку та непереборної сили як підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 95–97.
8. Бурлака І.В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 24 с.
9. Коцюба К., Конюхова М. Форс-мажор як підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. *Цивільне право і процес*. 2020. № 1. С. 4–10.
10. Мельник О.О. Договірне застереження про форс-мажор за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 197 с.
11. Рішення Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>.
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#n148>.